

državaju nepravedna uređenja, i iz njih stiču dobit, i koji s prezirom odriču drugima prava i slobode, nijesu skloni, kaže se, da dozvole da se skrupule koje se odnose na vladavinu prava upliću u njihove interese u pojedinačnim slučajevima. Neizbježna nejasnost zakona uopšte i širok prostor koji je dozvoljen u njihovom tumačenju ohrabruje samovolju u donošenju odluka koju samo privrženost pravdi može da suzbije. Zbog toga se smatra da gdje god nalazimo formalnu pravdu, vladavinu prava i poštovanje legitimnih očekivanja, vjerovatno je da ćemo naći tamo i suštinsku pravdu. Želja da se pravila nepristrasno i dosljedno slijede, da se slični slučajevi tretiraju na sličan način, i da se prihvate posljedice primjene javnih normi, tijesno je povezana sa željom, ili bar spremnošću, da se priznaju prava i slobode drugih i da se pravično učestvuje u dobitima i teretima društvene saradnje. Jedna želja teži da se pridruži drugoj. Ova tvrdnja je sigurno uvjerljiva, ali je ovdje neću ispitivati. Jer se ona ne može ispravno procijeniti sve dok ne znamo koji su najrazumniji principi suštinske pravde i pod kojim uslovima ih ljudi prihvataju i žive u skladu sa njima. Kad jednom shvatimo sadržaj ovih principa i njihovu osnovu u razumu i ljudskim stavovima, možemo biti u položaju da odlučimo da li su suštinska i formalna pravda uzajamno povezane.

11. DVA PRINCIPA PRAVDE

Izložicu sada u privremenom obliku dva principa pravde za koje vjerujem da bi se postigla saglasnost u prvobitnom položaju. Prva formulacija ovih principa biće probna. Kako budemo napredovali ja ću razmatrati nekoliko formulacija i približavati se, korak po korak, konačnom iskazu, koji će biti izložen mnogo kasnije. Vjerujem da takav postupak dozvoljava da se izlaganje odvija na prirodan način.

Prva formulacija dva principa glasi ovako:

Prvo: svaka osoba treba da ima jednako pravo na najširu shemu jednakih osnovnih sloboda, koja je spojiva sa sličnom shemom sloboda za druge.

Drugo: društvene i ekonomske nejednakosti treba da budu uređene tako da je istovremeno: (a) razumno očekivati da budu svakome od koristi, i (b) da su povezane sa položajima i službama koji su otvoreni za sve.

Postoje dva nejasna izraza u drugom principu, naime, „svakome od koristi” i „otvoreni za sve”. Određivanje njihovog smisla na precizniji način dovešće nas do druge formulacije principa u § 13. Konačna verzija oba principa je data u § 46; § 39 razmatra izlaganje prvog principa.

Ovi principi se primarno primjenjuju, kao što sam rekao, na osnovnu strukturu društva, određuju propisivanje prava i dužnosti i uređuju raspodjelu društvenih i ekonomskih dobiti. Njihova formulacija pretpostavlja da, za svrhe teorije pravde, društvena struktura može biti posmatrana kao ona koja ima dva više-manje različita dijela, tako da se prvi princip primjenjuje na jedan, a drugi princip na drugi dio; zbog toga pravimo razliku između vidova društvenog sistema koji određuju i obezbjeđuju jednake osnovne slobode i vidove koji određuju i ustanovljavaju društvene i ekonomske nejednakosti. Bitno je da se sada uoči da su osnovne slobode date u obliku liste takvih sloboda. Među ovim slobodama značajne su političke slobode (pravo da se glasa i da se obavljaju javni poslovi) i sloboda govora i udruživanja; sloboda savjesti i sloboda mišljenja; sloboda ličnosti koja uključuje slobodu od psihološkog pritiska i fizičkog napada i rasparčavanja (integritet ličnosti); pravo na ličnu svojinu i sloboda od samovoljnog hapšenja i hvatanja, kako je određeno pojmom vladavine prava. Ove slobode treba da budu jednake prema prvom principu.

Prema prvoj aproksimaciji, drugi princip se odnosi na raspodjelu prihoda i bogatstva i na stvaranje organizacija koje koriste razlike u ovlaštenju i odgovornosti. Dok raspodjela prihoda i bogatstva ne mora biti jednaka, ona mora biti od koristi za svakoga, u isto vrijeme položaji vlasti i odgovornosti moraju biti dostupni svima. Drugi princip se primjenjuje tako što se položaji drže otvoreni, a podložan ovom ograničenju, on uređuje društvene i ekonomske nejednakosti tako da svakome donose dobit.

Ovi principi treba da budu uređeni u niz tako da prvi princip prethodi drugom. Ovaj poredak znači da kršenja osnovnih jednakih sloboda, koje obezbjeđuje prvi princip, ne mogu da budu opravdana, ili da one ne mogu da budu nadoknađene većim društvenim i ekonomskim dobitima. Ove slobode imaju centralnu oblast primjene unutar koje one mogu da budu ograničene i određene nagodbom samo kada su u sukobu sa drugim osnovnim slobodama. Pošto one mogu da budu ograničene kad su u sukobu jedne s drugima, ni jedna od ovih sloboda nije apsolutna; ali ma koliko da su one prilagođene da oblikuju jedan sistem, ovaj sistem treba da bude isti za sve. Teško je, možda i nemoguće, dati potpuna određenja ovih sloboda nezavisno od posebnih društvenih, ekonomskih i tehnoloških okolnosti datog društva. Pretpostavka je da bi se mogao izumjeti opšti oblik takve liste sa dovoljno tačnosti da bi se podržalo ovo shvatanje pravde. Naravno da slobode koje nijesu na listi, kao na primjer, pravo na posjedovanje izvjesnih vrsta svojine (to jest, sredstva za proizvodnju) i sloboda ugovaranja, kako je shvata doktrina laissez-fairea, nijesu osnovne; i zato one nijesu zaštićene prioritetom prvog principa. Najzad, s obzirom na

drugi princip, raspodjela bogatstva i prihoda i položaji vlasti i odgovornosti treba da budu u saglasnosti sa obje, s osnovnim slobodama i sa jednakošću mogućnosti.

Dva principa su vrlo specifična po svom sadržaju, i njihovo prihvatanje počiva na izvjesnim pretpostavkama koje konačno moram pokušati da objasnim i opravdam. Za sada treba primijetiti da su ovi principi poseban slučaj opštijeg shvatanja pravde koje se može izraziti na sljedeći način.

- Sve društvene vrijednosti – sloboda i mogućnosti, prihod i bogatstvo, i društvene osnove samopoštovanja – treba da budu raspodijeljene jednako, osim ako je nejednaka raspodjela bilo koje, ili svih ovih vrijednosti svakome od koristi.

Dakle, nepravda su jednostavno nejednakosti koje nijesu svakome od koristi. Naravno, ovo shvatanje je krajnje neodređeno i zahtijeva tumačenje.

Kao prvi korak, pretpostavimo da osnovna struktura društva raspodjeljuje određena primarna dobra, to jest stvari za koje se pretpostavlja da ih svaki racionalni čovjek želi. Ova dobra se uobičajeno koriste bez obzira na to kakav je racionalni životni plan neke osobe. Zbog jednostavnosti, pretpostavimo da su glavna primarna dobra kojima društvo raspolaže: prava, slobode, mogućnosti i prihod i bogatstvo. (Kasnije, u trećem dijelu, primarno dobro samopoštovanja će imati centralno mjesto.) To su primarna društvena dobra. Druga primarna dobra, kao što su zdravlje i snaga, inteligencija i maštovitost, prirodna su dobra; mada na njihovo posjedovanje utiče osnovna struktura, ona ipak nijesu pod njenom neposrednom kontrolom. Zamislimo, dakle, hipotetičko početno uređenje u kome su sva društvena primarna dobra jednako raspodijeljena: svako ima slična prava i dužnosti, a prihod i bogatstvo su jednako podijeljeni. Ovo stanje stvari pruža reper za procjenu poboljšanja. Ako bi određene nejednakosti u bogatstvu i razlike u vlasti učinile da svakome bude bolje nego u ovoj početnoj hipotetičkoj situaciji, onda bi one bile u skladu sa opštim shvatanjem pravde.

Moguće je, bar teorijski, da ljudi, odričući se nekih od svojih temeljnih sloboda, dobiju dovoljnu naknadu u rezultirajućim društvenim i ekonomskim dobitcima. Opšte shvatanje pravde ne ograničava dozvoljene vrste nejednakosti; ono samo zahtijeva da se položaj svakoga poboljša. Nema potrebe da se pretpostavi išta tako drastično kao što je pristajanje na ropski položaj. Zamislimo umjesto toga da ljudi mogu željeti da se odreknu određenih političkih prava kad su ekonomski dobiti značajni. Upravo ovu vrstu razmjene dva principa isključuju; pošto su uređeni u nizu, oni ne dozvoljavaju razmjenu između osnovnih sloboda i ekonomskih i društvenih dobitaka, osim pod olakšavajućim okolnostima (§§ 26, 39).

Ja ću uglavnom ostaviti po strani opšte shvatanje pravde i ispitaću umjesto toga dva principa uređena kao niz. Prednost ovog postupka je u tome što se od početka priznaje problem prioriteta i što se čini napor da se pronađu principi kojima on može da se riješi. Čovjek je usmjeren da se u potpunosti pobrine za uslove pod kojima bi apsolutna vrijednost slobode u odnosu na društvene i ekonomske koristi, kako ih definiše leksički poredak dva principa, bila razložna. Na prvi pogled, ovo rangiranje izgleda ekstremno, kao suviše poseban slučaj da bi bilo od većeg interesa; ali za rangiranje postoji više opravdanja nego što izgleda na prvi pogled. Ili, u svakom slučaju, to je ono što ću ja da tvrdim (§ 82). Osim toga, razlika između osnovnih prava i sloboda i ekonomskih i društvenih dobiti označava razliku između primarnih i društvenih dobara. Ona ukazuje važnu podjelu u društvenom sistemu. Naravno, povučene razlike i poredak koji se predlaže su u najboljem slučaju samo približni. Sigurno je da postoje okolnosti u kojima ne važe. Bitno je, međutim, jasno iscertati glavne pravce razložnog shvatanja pravde; uostalom, u mnogim okolnostima, dva principa poređana u niz mogu dovoljno dobro da posluže.

Činjenica da se dva principa primjenjuju na ustanove ima određene posljedice. Prije svega, prava i osnovne slobode, na koje se odnose ovi principi, su oni koji su određeni javnim pravilima osnovne strukture. Da li su ljudi slobodni, određeno je pravima i dužnostima koje uspostavljaju glavne ustanove društva. Sloboda je izvjestan obrazac društvenih formi. Prvi princip jednostavno zahtijeva da se izvjesne vrste pravila, one koje definišu osnovne slobode, primjenjuju jednako na svakoga i da se omogući najšira sloboda koja je saglasna sa sličnom slobodom za sve. Jedinji razlog za ograničavanje osnovnih sloboda i za sužavanje njihovog obima je to što bi inače one mogle da ometaju jedna drugu.

Pored toga, kada se u principima pominju ličnosti, ili se zahtijeva da svako stiče dobit iz nejednakosti, cilja se na reprezentativne osobe koje zauzimaju različite društvene položaje ili obavljaju poslove koje ustanovljava osnovna struktura. Tako u primjeni drugog principa ja pretpostavljam da je moguće da propišemo očekivanje dobiti reprezentativnim pojedincima, koji se nalaze na ovim položajima. Ovo očekivanje ukazuje na njihove životne izgledе onako kako se oni vide iz njihovog društvenog položaja. Uopšte uzev, očekivanja reprezentativnih osoba zavise od raspodjele prava i dužnosti u čitavoj osnovnoj strukturi. Očekivanja su povezana: povećanjem izgleda reprezentativnog čovjeka u jednom položaju mi vjerovatno povećavamo ili smanjujemo izgleda reprezentativnih ljudi na drugim položajima. Pošto se primjenjuje na institucionalne forme, drugi princip (bolje rečeno prvi njegov dio) odnosi se na očekivanja reprezentativnih poje-

dinaca. Kao što ću kasnije (§ 14) raspraviti, ni jedan princip se ne primjenjuje na raspodjelu posebnih dobara posebnim pojedincima koje bismo mogli da identifikujemo njihovim ličnim imenima. Situacija u kojoj neko razmatra kako da dodijeli određenu robu siromašnim poznanicima nije u domašaju ovih principa. Njihova je namjena da regulišu osnovna uređenja ustanova. Ne smijemo pretpostaviti da postoji mnogo sličnosti, s gledišta pravde, između administrativnog raspoređivanja dobara određenim osobama i valjanog uređenja društva. Naše zdravorazumske intuicije za prvo mogu biti loš vodič za drugo.

Dakle, drugi princip neizostavno zahtijeva da svaka osoba ima koristi iz dozvoljenih nejednakosti u osnovnoj strukturi. To znači da mora biti razumno za svakog relevantnog reprezentativnog čovjeka, kako je definisan ovom strukturom, da, kada je posmatra kao da ga se tiče, daje prednost svojim izgledima sa nejednakostima u odnosu na svoje izgled bez njih. Nije dozvoljeno opravdavati razlike u prihodu ili u položajima vlasti i odgovornosti objašnjenjem da nad nepogodnostima onih u jednom položaju pretežu veće pogodnosti onih u drugom položaju. U mnogo manjoj mjeri se kršenje slobode može dovesti u ravnotežu na ovaj način. Očigledno je, međutim, da postoji neograničen broj načina na koje svi mogu da steknu neku prednost, kada se jednakost početnog uređenja uzme kao početna oznaka za mjerenje. Kako, dakle, treba da biramo između ovih mogućnosti? Principi moraju da se tako preciziraju da daju određeni zaključak. Sada počinjem da se bavim ovim problemom.

12. TUMAČENJA DRUGOG PRINCIPA

Već sam pomenuo da su izrazi „svakome od koristi” i „jednako otvoreni za sve” dvosmisleni, a oba dijela drugog principa imaju dva prirodna smisla. Zato što su ova dva smisla nezavisna jedan od drugog, princip ima četiri moguća značenja. Pod pretpostavkom da prvi princip jednake slobode ima sve vrijeme isti smisao, dobijamo četiri tumačenja ova dva principa. Ona su naznačena u sljedećoj tabeli.

„Svakome od koristi”		
„Jednako otvoreni”	Princip efikasnosti	Princip razlike
Jednakost kao otvorenosti napredovanja u zvanjima za darovite	Sistem prirodne slobode	Prirodna aristokratija
Jednakost kao nepristrasna jednakost mogućnosti	Liberalna jednakost	Demokratska jednakost

Ocrtaću sljedećim redom ova tri tumačenja: sistem prirodne slobode, liberalna jednakost i demokratska jednakost. U izvjesnom pogledu, ovaj slijed je više intuitivan, ali slijed putem tumačenja prirodne aristokratije nije bez važnosti. Razrađujući pravdu kao nepristrasnost moramo odlučiti kom tumačenju ćemo dati prvenstvo. Usvojivši tumačenje demokratske jednakosti, objašnjavajući u sljedećem odjeljku šta taj pojam znači. Argument za prihvatanje ovog tumačenja u prvobitnom položaju iznosi se u sljedećem poglavlju.

Prvo tumačenje (u oba slijeda) ja ću označiti kao sistem prirodne slobode. U tom prikazu, prvi dio drugog principa se shvata kao princip efikasnosti prilagođen da se primijeni na ustanove, ili, u ovom slučaju, na osnovnu strukturu društva; a drugi dio se shvata kao otvoreni društveni sistem u kome su, da upotrijebimo tradicionalnu frazu, napredovanja u zvanjima otvorena za darovite. U svim tumačenjima pretpostavljam da je prvi princip jednake slobode zadovoljen i da je privreda, grubo govoreći, sistem slobodnog tržišta, mada sredstva proizvodnje mogu, ali ne moraju, biti u privatnoj svojini. Sistem prirodne slobode utvrđuje da će osnovna struktura, koja zadovoljava princip efikasnosti i u kojoj su položaji otvoreni za one koji su sposobni i voljni da se trude da ih steknu, dovesti do pravedne raspodjele. Propisujući prava i dužnosti na ovaj način, smatra se da se pruža shema po kojoj se dodjeljuje bogatstvo i prihod, vlast i odgovornost na nepristrasan način, bez obzira u šta se pretvori ovo dodjeljivanje. Doktrina uključuje element čiste proceduralne pravde, što se prenosi na druga tumačenja.

Na ovom mjestu je nužno da se napravi kratka digresija kako bi se objasnio princip efikasnosti. Ovaj princip je jednostavno onaj Pareto optimalnosti (kako ga ekonomisti nazivaju), formulisan tako da se primijeni na osnovnu strukturu⁷. Ja ću uvijek koristiti termin „efikasnost” zato što je on doslovno korektan, dok termin „optimalnost” nagovještava da je obim pojma mnogo širi nego što je u stvari⁸. Tačno je da prvobitno nije bila namjera da se ovaj princip primijeni na ustano-

⁷ Izlaganja o ovom principu nalaze se u skoro svakom radu o teoriji cijena ili o društvenom izboru. Jasan prikaz nalazi se kod T. C. Koopmans, *Three Essays on the State of Economic Science*, (New York, McGraw-Hill, 1957), str. 41–66. Vidjeti, takođe: A. K. Sen, *Collective Choice and Social Welfare* (San Francisco, Holden-Day Inc., 1970), str. 21 f. Ova djela sadrže sve (i više) što nam je potrebno za naše svrhe u ovoj knjizi: drugo se bavi važnim filozofskim pitanjima. Princip efikasnosti uveo je Vilfredo Pareto u svom *Manuel deconomie politique* (Paris, 1900), g. VI, § 53, i dodatak § 89. Prevod relevantnih odjeljaka nalazi se kod A. N. Page, *Utility Theory: A Book of Readings* (New York, John Willy, 1968), str. 38. i dalje. S tim povezan pojam indiferentne krive može se naći kod: F. Y. Edgeworth, *Mathematical Psychics* (London, 1888), str. 20–29; vidjeti takođe kod Pagea, str. 160/167.

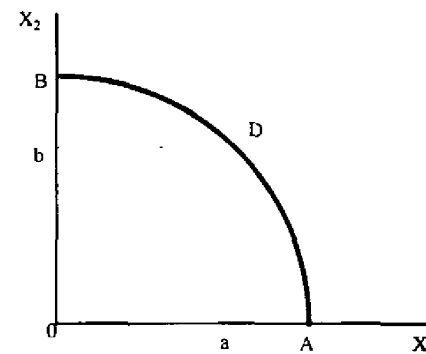
⁸ O tome vidjeti: Koopmans, *Three Essays on the State of Economic Science*, str. 49. Koopmans primjećuje da bi termin „alokativna efikasnost” bio tačniji naziv.

ve nego na posebne oblike ekonomskog sistema, na primjer, na raspodjelu dobara među potrošačima ili na načine proizvodnje. Princip drži da je neki oblik efikasan kad god je nemoguće da se on promijeni tako da nekim osobama (bar jednoj) bude bolje a da istovremeno drugima (bar jednoj) položaj ne bude pogoršan. Tako je raspodjela određene količine robe među određenim osobama efikasna ako ne postoji preraspodjela ovih dobara koja poboljšava uslove bar jedne od ovih osoba a da ne pogoršava položaj druge. Organizacija proizvodnje je efikasna ako ne postoje načini da se promijene ulaganja, tako da se proizvede više jednog dobra a da se ne umanjí proizvodnja drugog. Jer ukoliko bismo bili u stanju da proizvedemo više jednog dobra a da istovremeno ne napustimo proizvodnju nekog drugog, veći dio količine roba mogao bi se upotrijebiti da poboljša uslove nekih osoba a da ne pogorša uslove drugih. Ove primjene principa pokazuju da on zaista jeste princip efikasnosti. Raspodjela dobara ili shema proizvodnje je neefikasna kada postoje načini da se još poboljša položaj nekih pojedinaca, a da se ne pogoršaju položaji drugih. Ja ću pretpostaviti da strane u prvobitnom položaju prihvataju ovaj princip radi prosuđivanja efikasnosti ekonomskih i društvenih uređenja. (Vidjeti dodatno razmatranje principa efikasnosti.)

PRINCIP EFIKASNOSTI

Pretpostavimo da postoji nepromjenljiva količina robe koju treba raspodijeliti na dvije osobe, X_1 i X_2 . Neka linija AB predstavlja tačke tako da dati dobitak X_1 na odgovarajućem nivou znači da ne postoji način da se roba raspodijele tako da je osobi X_2 bolje u odnosu na tačku na koju ukazuje ova kriva. Uočimo tačku $D = (a, b)$. Držeći X_1 na nivou a , najbolje što se može učiniti za X_2 je nivo b . Na slici 3 tačka O, početak, predstavlja položaj prije nego što se roba raspodijele. Tačke na liniji AB su efikasne tačke. Za svaku tačku na AB može se vidjeti da zadovoljava Paretov kriterij: ne postoji preraspodjela koja bi poboljšala položaj bilo koje osobe a da ne pogorša položaj neke druge.

Ovo je izraženo činjenicom da linija AB ide prema dolje udesno. Pošto je količina sredstava nepromjenljiva, pretpostavlja se da koliko jedna osoba dobija, druga gubi. (Naravno, ova se pretpostavka isključuje u slučaju osnovne strukture koja predstavlja sistem kooperacije koja proizvodi sumu pozitivnih prednosti.) Obično područje OAB uzima se kao konveksni skup. To znači da između bilo kog para tačka u skupu, postoji prava linija koja spaja ove dvije tačke i koja takođe pripada skupu. Krugovi, elipse, kvadrati, trouglovi itd. su konveksni skupovi.

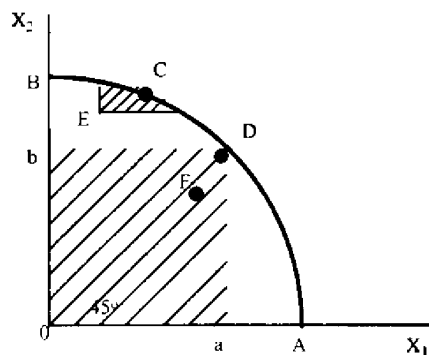
Slika 3

Jasno je da postoje mnoge tačke efikasnosti, u stvari to su sve tačke na liniji AB. Princip efikasnosti sam po sebi ne vrši izbor određene raspodjele dobara kao efikasne. Da bi se izabralo između efikasnih raspodjela nužan je neki drugi princip, recimo, princip pravde.

Od dvije tačke, ako je jedna sjeveroistočno od druge, ona je superiorna po principu efikasnosti. Tačke na sjeverozapadu ili jugoistoku ne mogu se upoređivati. Poredak koji definiše princip efikasnosti je samo parcijalan. Prema tome, na slici 4, dok je C bolje od E, i D bolje od F, ni jedna od ovih tačaka na liniji AB nije ni bolja ni gora od bilo koje druge na toj liniji. Klasa efikasnih tačaka ne može se rangirati. Čak i krajnje tačke A i B, u kojima jedna od strana ima sve, efikasne su baš kao i druge tačke na AB.

Treba primijetiti da ne možemo reći da je bilo koja tačka na liniji AB bolja od svih tačaka unutar OAB. Svaka tačka na AB je bolja samo od onih tačaka koje se nalaze unutra i jugozapadno od nje. Tako je tačka D bolja od svih tačaka unutar četvorougla koji je označen prekinutim linijama koje spajaju D sa tačkama a i b . Tačka D nije bolja od tačke E. Ove tačke ne mogu da se uredе. Tačka C je, međutim, bolja od tačke E, a takve su i sve tačke na liniji AB koje pripadaju malom šrafiranom trouglastom prostoru koji kao svoj ugao ima tačku E.

S druge strane, ako se uzme da linija od 45° ukazuje na mjesto jednake raspodjele (ovo pretpostavlja takvo tumačenje osa koje polazi od kardinalnog upoređivanja osoba, nešto što se do sada nije pretpostavljalo), i ako se ovo računa kao dodatni osnov za odluku, onda, kad

Slika 4.

se sve uzme u obzir, tačka D može da bude bolja od tačaka C i E. Ona je mnogo bliža ovoj liniji. Neko može čak da odluči da je unutrašnja tačka, kao što je F, bolja od C, koja je efikasna tačka. U stvari, u slučaju pravde kao nepristrasnosti principi pravde su prioritetni u odnosu na razloge efikasnosti i prema tome, grubo govoreći, unutrašnje tačke koje predstavljaju pravedne raspodjele će se uglavnom smatrati boljim od tačaka efikasnosti koje predstavljaju nepravedne raspodjele. Naravno, Slika 4 opisuje jednu veoma jednostavnu situaciju i ne može se primijeniti na osnovnu strukturu.

Princip efikasnosti može se primijeniti na osnovnu strukturu pozivanjem na očekivanja reprezentativnih ljudi⁹. Tako možemo reći da je uređenje prava i dužnosti u osnovnoj strukturi efikasno ako i samo ako je nemoguće promijeniti pravila kako bi se redefinisala shema prava i dužnosti, čime bi se povećala očekivanja bilo kog reprezentativnog čovjeka (bar jednog) a da se istovremeno ne umanje očekivanja nekih (bar jednog) drugih reprezentativnih ljudi. Naravno, ove promjene moraju biti konzistentne sa drugim principima. To jest, u mijenjanju osnovne strukture nije nam dozvoljeno da narušavamo princip jednake slobode ili zahtjev za otvorenosću položaja. Ono što se može promijeniti je

⁹ Za primjenu Paretoovog kriterijuma na sisteme javnih pravila vidjeti: J. M. Buchanan. „The Relevance of Pareto Optimality”. *Journal of Conflict Resolution*, vol. 6 (1962), kao i njegovu knjigu sa Goldon Tullockom, *The Calculus of Consent* (Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1962). U primjeni ovih i drugih principa na institucije slijedim jednu od tačaka iz „Two Concepts of Rules”. *Philosophical Review*, vol. 64 (1955). Ovo ima tu prednost, između ostalog, što se upotreba principa ograničava javnim posljedicama. Vidjeti: § 23, primjedba 8.

raspodjela prihoda i bogatstva i način na koji oni na položajima vlasti i odgovornosti mogu da upravljaju zajedničke djelatnosti. U skladu sa ograničenjima koja nameću slobode i pristupačnost dodjeljivanje ovih primarnih dobara može se prilagoditi tako da budu izmijenjena očekivanja reprezentativnih pojedinaca. Uređenje osnovne strukture je efikasno kada ne postoji način da se promijeni ova raspodjela tako da poveća izgleda jednih a da istovremeno ne smanji izgleda drugih.

Postoje, pretpostaviću, mnoga efikasna uređenja osnovne strukture. Svako od njih utvrđuje raspodjelu koristi od društvene saradnje. Problem je u tome da se izabere između njih, da se pronade shvatanje pravde koje će odabrati jednu od efikasnih raspodjela kao pravednu. Ako u tome uspijemo, prevazilazimo prostu efikasnost, ali na način koji je u skladu sa njom. Sada je prirodno da se isproba ideja po kojoj sve dok je društveni sistem efikasan nema razloga baviti se raspodjelom. Sva efikasna uređenja se, u ovom slučaju, proglašavaju jednako pravednim. Ovaj predlog bio bi, naravno, neobičan za dodjelu posebnih dobara poznatim pojedincima. Niko ne bi pretpostavio da je, sa gledišta pravde, nevažno da li bilo ko od nekog broja ljudi posjeduje sve. Ali, ovaj predlog izgleda jednako nerazuman i za osnovnu strukturu. Tako se može desiti da, pod određenim uslovima, ropstvo ne može da se značajno reformiše a da se time znatno ne umanje očekivanja nekog reprezentativnog čovjeka, recimo zemljovlasnika, u kom je slučaju ropstvo efikasno. Može se takođe desiti, pod istim uslovima, da se sistem slobodnog zapošljavanja ne može promijeniti a da se time ne umanje očekivanja nekog reprezentativnog čovjeka, recimo ona slobodnih radnika, pa je zato ovaj aranžman na sličan način efikasan. Opštije rečeno, kad god je društvo značajno podijeljeno na neki broj klasa, moguće je, pretpostavimo, maksimalizovati u pogledu bilo kog reprezentativnog čovjeka. Ovi maksimumi daju najmanje toliko efikasnih položaja, jer ni jedan od njih ne može se napustiti da bi se povećala očekivanja drugih, bez snižavanja očekivanja onog reprezentativnog čovjeka u odnosu na koga se maksimum definiše. Tako je svaka od ovih krajnosti efikasna, ali naravno ne mogu sve biti pravedne.

Ova razmišljanja pokazuju samo ono što znamo sve vrijeme, to jest da princip efikasnosti ne može sam poslužiti kao shvatanje pravde¹⁰. On se, prema tome, mora dopuniti na neki način. U sistemu prirodne slobode princip efikasnosti je ograničen određenim osnovnim

¹⁰ Ova činjenica je opšte prihvaćena u ekonomici blagostanja, kao kada se kaže da efikasnost treba uravnotežiti sa pravičnošću. Vidjeti npr.: Tibor Scitovsky, *Welfare and Competition* (London, George Allen and Unwin, 1952), str. 60–69, i I. M. D. Little, *A Critique of Welfare Economics*, 2nd ed. (Oxford, The Clarendon Press, 1957) gl. VI, posebno str. 112–116. Vidjeti Senove primjedbe o ograničenjima principa efikasnosti, *Collective Choice and Social Welfare*, str. 22, 24–26, 83–86.

ustanovama; kada se ova ograničenja zadovolje, svaka proistekla efikasna raspodjela se prihvata kao pravedna. Sistem prirodne slobode bira efikasnu raspodjelu na, grubo opisano, sljedeći način. Pretpostavimo da znamo iz ekonomske teorije da će pod standardnim pretpostavkama, koje definišu konkurentnu tržišnu privredu, prihod i bogatstvo biti raspodijeljeni na efikasan način, i da će posebna efikasna distribucija, koja rezultira u nekom vremenskom periodu, biti određena početnom raspodjelom preimućstva, to jest početnom raspodjelom prihoda i bogatstva, kao i prirodnih talenata i sposobnosti. Sa svakom početnom raspodjelom dolazi se do određenog uspješnog ishoda. Proizlazi tako da, ako hoćemo da prihvatimo ishod kao pravedan, a ne prosto efikasan, moramo da prihvatimo osnovu na kojoj je tokom vremena početna raspodjela preimućstva određena.

U sistemu prirodne slobode, početna raspodjela je regulisana uređenjima koja su implicitna u shvatanju otvorenosti poziva za sposobne (kao što je ranije definisano). Ova uređenja pretpostavljaju jednake slobode u svojoj osnovi (kako to specificira prvi princip) i slobodnu tržišnu privredu. Ona zahtijevaju formalnu jednakost mogućnosti tako što svi imaju bar ista zakonska prava, mogućnost pristupa svim istaknutijim društvenim položajima. Ali, pošto nema napora da se očuva jednakost ili sličnost društvenih uslova, osim ukoliko je neophodno da se sačuvaju pretpostavljene ustanove, početna raspodjela preimućstva, za bilo koji vremenski period, je pod snažnim uticajem prirodnih i društvenih slučajnosti. Postojeća raspodjela prihoda i bogatstva, recimo, je zbirna posljedica prethodne raspodjele prirodnih preimućstava – to jest prirodnih talenata i sposobnosti – onako kako su razvijani ili ostavljeni neostvareni, i kako je njihovo korišćenje ohrabrivano ili obeshrabrivano, tokom vremena, društvenim okolnostima i takvim slučajnim događajima kao što su slučaj ili sreća. Intuitivno, najočiglednija nepravda sistema prirodne slobode sastoji se u tome što dopušta da udio u raspodjeli bude pod neodgovarajućim uticajem ovih faktora koji su, sa moralnog gledišta, sasvim proizvoljni.

Liberalno tumačenje, kako ću ga ja nazvati, pokušava da ovo korijeguje tako što zahtjevu otvorenosti svih poziva za sposobne dodaje dalji uslov – poštovanje principa nepristrasne jednakosti mogućnosti. Ideja je ovdje da položaji ne samo da treba da budu otvoreni u formalnom smislu, nego da svi treba da imaju nepristrasne izgleda da ih postignu. Na prvi pogled nije jasno šta se pod tim misli, ali mogli bismo reći da oni koji imaju slične sposobnosti i vještine treba da imaju slične životne izgleda. Još određenije, pod pretpostavkom da postoji raspodjela prirodnih preimućstava, oni ljudi koji se nalaze na istom nivou talenta i sposobnosti, i koji imaju istu volju da ih koriste, trebalo bi da imaju iste izgleda na uspjeh, bez obzira na njihovo početno mjesto u društvenom

sistemu. U svim sektorima društva trebalo bi da postoje približno jednaki izgleda za kulturni razvoj i uspješnost, za svakoga ko je slično motivisan i obdaren. Na očekivanja onih ljudi koji su sličnih sposobnosti i težnji ne bi trebalo da utiče društvena klasa kojoj pripadaju¹¹.

Dakle, liberalna interpretacija ova dva principa teži da ublaži uticaj društvenih slučajnosti i prirodne sreće na određivanje udjela u raspodjeli. Da bi se ostvario taj cilj, nužno je nametnuti društvenom sistemu dalje osnovne strukturarne uslove. Slobodna tržišna uređenja moraju se postići u okviru političkih i pravnih ustanova, koje regulišu ukupne trendove ekonomskih tokova i održavaju društvene uslove koji su nužni za nepristrasnu jednakost mogućnosti. Elementi ovog okvira su dovoljno poznati, iako može biti vrijedno truda da se podsjetimo na značaj sprečavanja pretjeranog gomilanja svojine i bogatstva i održavanja jednakih mogućnosti obrazovanja svih. Mogućnosti za sticanje kulturnog znanja i vještina ne treba da zavise od nečijeg klasnog položaja, pa zato školski sistem, bez obzira da li je javan ili privatan, treba da bude tako uređen da uklanja klasne barijere.

Mada liberalno shvatanje izgleda neosporno bolje od sistema prirodne slobode, intuitivno ono još uvijek pokazuje nedostatke. Kao prvo, čak i ako uspijeva da do savršenstva ukloni uticaj društvenih slučajnosti, ono i dalje dozvoljava da raspodjela bogatstva i prihoda bude određena prirodnom raspodjelom sposobnosti i talenata. Unutar granica koje dozvoljavaju pozadinska uređenja, udjeli u raspodjeli su određeni rezultatom prirodne lutrije; a ovaj rezultat je s moralnog stanovišta proizvoljan. Ne postoji više razloga da se dozvoli da raspodjela prihoda i bogatstva bude određena raspodjelom prirodnih preimućstava, umjesto istorijskim i društvenim slučajem. Pored toga, princip nepristrasne mogućnosti može se samo nesavršeno sprovesti, makar toliko dugo dok postoji neki oblik porodice. Na stepen do koga mogu da se razvijaju i ostvaruju prirodne sposobnosti utiču svakovrsni društveni uslovi i klasni stavovi. Čak i spremnost da se učini napor, da se pokuša, i da se na taj način bude zaslužan u uobičajenom smislu, sama po sebi zavisi od srećnih porodičnih i društvenih okolnosti. Nemoguće je u praksi obezbijediti jednake izgleda za dostignuća i kulturu onih ljudi koji su slično obdareni, i prema tome možemo poželjeti da usvojimo princip koji priznaje ovu činjenicu i koji, takođe, ublažava proizvoljne posljedice same prirodne lutrije. Pošto liberalno shvatanje ne uspijeva da to uradi, ohrabruje nas da potražimo drugačije tumačenje dva principa pravde.

¹¹ Ova definicija slijedi Sidžvikovu sugestiju u *The Methods of Ethics*, str. 285. napomena. Vidjeti takođe: R. H. Tawney, *Equality* (London, George Allen and Unwin, 1931), gl. II, odjeljak II; i B. A. O. Williams, „The Idea of Equality”: u *Philosophy, Politics and Society*, ed. Peter Laslett i N. G. Runciman (Oxford, Basil Blackwell, str. 125 i dalje.

Prije nego što pređemo na shvatanje demokratske jednakosti, treba da zabijeležimo ono prirodne aristokratije. Po ovom shvatanju, ne teži se uređenju društvenih slučajnosti, osim onoga što zahtijeva formalna jednakost mogućnosti, ali prednosti osoba koje su prirodno više obdarene treba ograničiti na one koje unapređuju dobro siromašnijih djelova društva. Aristokratski ideal se primjenjuje na sistem koji je otvoren, bar sa pravnog stanovišta, a bolji položaj onih povlašćenih smatra se pravednim samo ukoliko bi manje imali oni dolje, ako bi se manje dalo onima gore¹². Na ovaj način ideja *noblesse oblige* prenosi se na shvatanje prirodne aristokratije.

I liberalno shvatanje i shvatanje prirodne aristokratije su nestabilna. U slučaju kad smo zabrinuti zbog uticaja bilo društvenih slučajnosti ili prirodnog udesa na određivanje udjela u raspodjeli, obavezni smo, nakon razmišljanja, da uzmemo u obzir uticaj ovog drugog. Sa moralnog stanovišta oba nam izgledaju jednako proizvoljna. Tako, koliko god da se udaljavamo od sistema prirodne slobode, ne možemo biti zadovoljni manjim od demokratskog shvatanja. Ovo shvatanje tek treba da objasnim. Osim toga, ni jedna od prethodnih primjedbi nije argument za ovo shvatanje, zato što u ugovornoj teoriji svi argumenti, strogo govoreći, treba da budu izraženi u skladu sa uslovima sa kojima bi bilo racionalno saglasiti se u prvobitnom položaju. Ali, ovdje se priprema prostor za povlašćeno tumačenje dva principa koje omogućava da ovi kriterijumi, posebno drugi, na čitaoca ne ostave utisak ekstrema. Kad jednom pokušamo da pronađemo njihovo izlaganje koje prema svakome postupa jednako, kao prema moralnoj ličnosti, i koje ne procjenjuje udio ljudi u dobitima i teretima društvene kooperacije prema njihovoj društvenoj sreći ili njihovom srećnom slučaju u prirodnoj lutriji, demokratsko tumačenje je najbolji izbor između četiri alternative. Sa ovim komentarima kao uvodom, prelazim na ovo shvatanje.

13. DEMOKRATSKA JEDNAKOST I PRINCIP RAZLIKE

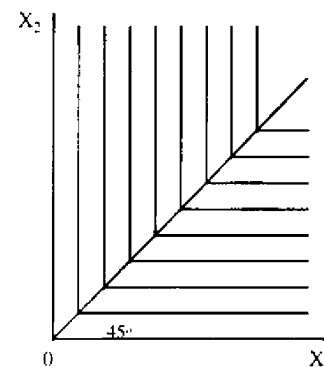
Do demokratske interpretacije se stiže, kao što nagovještava tabela, kombinacijom principa nepristrasne jednakosti mogućnosti sa principom razlike. Ovaj princip uklanja neodređenost principa efika-

¹² Ova formulacija aristokratskog ideala izvedena je iz Santajaninog prikaza aristokratije u gl. IV njegove knjige *Reason and Society* (New York, Charles Scribner, 1905), str. 109 i dalje. On, na primjer, kaže: „aristokratski režim se može samo onda opravdati ako isijava korist i ako dokazuje da kada se manje daje onima gore, manje dobijaju oni koji su ispod njih”. Zahvalan sam Robertu Roudsu što mi je ukazao da je prirodna aristokratija moguće tumačenje dva principa pravde i da idealni feudalni sistem može, takođe, da pokuša da zadovolji princip razlike.

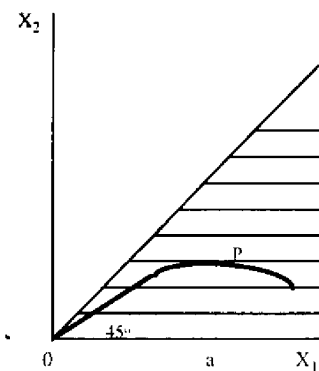
snosti tako što izdvaja posebni položaj iz koga treba da budu procjenjivane društvene i ekonomske nejednakosti osnovne strukture. Pretpostavljajući da postoji sklop ustanova koje su potrebne za postojanje jednake slobode i nepristrasne jednakosti mogućnosti, viša očekivanja onih koji su u boljem položaju su pravedna ako i samo ako oni rade kao dio sheme koja poboljšava očekivanja članova društva koji su u najnepovoljnijem položaju. Intuitivna ideja je da društveni poredak ne treba da ustanovljava i štiti privlačnije izgledе onih koji su u boljem položaju, sem ukoliko takvo postupanje nije od koristi onima koji su imali manje sreće. (Vidjeti razmatranje o principu razlike koje slijedi.)

Princip razlike

Pretpostavimo da indiferentne krive sada predstavljaju raspodjele koje se procjenjuju kao jednako pravedne. Tada je princip pravde snažno egalitarističko shvatanje, u smislu da, ukoliko raspodjela ne poboljšava situaciju obje osobe (ograničavamo se na slučaj dvije osobe zbog jednostavnosti), treba jednaku raspodjelu smatrati boljom. Indiferentne krive uzimaju oblik predstavljen na Slici 5. Ove krive su u stvari sačinjene od vertikalnih i horizontalnih linija koje se sijeku pod pravim uglom sa linijom od 45° (i ovdje se pretpostavlja interpersonalno i kardinalno tumačenje osa). Bez obzira na to koliko se poboljšalo stanje svake od osoba, nema dobitka sa stanovišta principa razlike ukoliko i drugi takođe ne dobija.

Slika 5

Slika 6

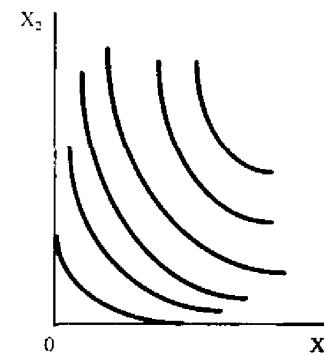
Pretpostavimo da je X_1 reprezentativni čovjek u najboljem položaju u osnovnoj strukturi. Kako se njegova očekivanja povećavaju, tako se povećavaju izgledi X_2 , čovjeka u najgorem položaju. Na Slici 6 neka kriva OP predstavlja doprinos očekivanjima X_2 koja su izazvana većim očekivanjima X_1 . Tačka O, početna tačka, predstavlja hipotetičko stanje u kome se ova društvena primarna dobra raspodjeljuju jednako. Sada je kriva OP uvijek ispod linije od 45° zato što je X_1 uvijek u boljem položaju. Tako su jedini relevantni djelovi indiferentne krive oni dijelovi koji su ispod ove linije, a zbog toga se gornji lijevi dio Slike 6 i ne ucertava. Jasno je da je princip razlike savršeno zadovoljen samo kada je OP kriva upravo tangenta na najvišoj tački indiferentne krive koju dodiruje. Na Slici 6 to je tačka a .

Treba primijetiti da kriva doprinosa, kriva OP, raste naviše udesno, jer se pretpostavlja da društvena saradnja, kako je definiše osnovna struktura, jeste uzajamno korisna. Ne radi se više o premještanju tamo-ovamo nepromjenljive količine robe. Takođe se ništa ne gubi ako je precizno upoređenje koristi među različitim osobama nemoguće. Dovoljno je da možemo da se odredi osoba u najnepovoljnijem položaju i da se utvrdi čemu ona racionalno daje prvenstvo.

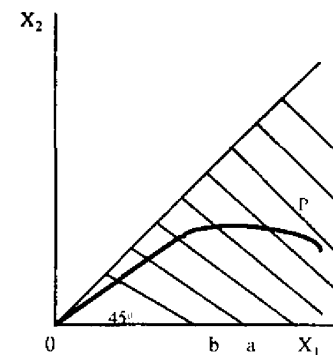
Stanovište manje egalitarno od principa razlike, i možda na prvi pogled uvjerljivije, je ono po kome su indiferentne linije pravedne raspodjele (ili svih drugih stvari koje se uzimaju u obzir) neprekidne krive koje su konveksne prema početnoj tački, kao na Slici 7. Indiferentne krive za funkcije društvenog blagostanja se često prikazuju na ovaj način. Ovaj oblik krivih izražava činjenicu da, kad god neka osoba stiče u odnosu na drugu, svaki njen dalji dobitak postaje manje vrijedan sa društvene tačke gledišta.

Klasičnom utilitaristi je, s druge strane, svejedno kako je raspodijeljen konstantan zbir dobitaka. On se poziva na jednakost samo kad treba da savlada prepreke. Ako postoje samo dvije osobe, onda pod pretpostavkom interpersonalnog kardinalnog tumačenja koordinata, indiferentne linije utilitarističke raspodjele su prave linije normalne na liniju od 45° . Kako su, međutim, X_1 i X_2 reprezentativni ljudi, njihove dobitke treba procijeniti prema broju lica koja svaki od njih predstavlja. Pošto se pretpostavlja da X_2 predstavlja znatno više lica od X_1 , indiferentne linije postaju horizontalnije, kao što se vidi na Slici 8.

Količnik broja dobrostojećih i broja lošestoećih definiše nagib ovih pravih linija. Ako povučemo istu krivu doprinosa OP kao i ranije, vidimo da se najbolja raspodjela sa utilitarističkog stanovišta postiže u tački koja je iza tačke b , gdje OP kriva dostiže svoj maksimum. Pošto princip razlike bira tačku b , a b je uvijek ulijevo od tačke a , utilitarizam dozvoljava, pod uslovom da je sve ostalo jednako, veće nejednakosti.

Slika 7

Slika 8

Da bismo ilustrovali princip razlike, razmotrimo raspodjelu prihoda među društvenim klasama. Pretpostavimo da grupe sa različitim prihodom odgovaraju reprezentativnim osobama u odnosu na čija očekivanja možemo da procjenjujemo raspodjelu. Recimo sada da oni koji započinju kao članovi preduzetničke klase u demokratiji sa privatnom svojinom imaju bolje izgleda od onih pojedinaca koji počinju u klasi nestručnih radnika. Ovo će vjerovatno biti čak i onda kada društvene nepravde, koje sada postoje, budu uklonjene. Šta je, dakle, to čime može da se opravda ova vrsta početne nejednakosti u životnim izgledima? Prema principu razlike, to je opravdano samo ako je razlika u očekivanjima u korist reprezentativnog čovjeka koji je u najlošijem položaju, u ovom slučaju reprezentativnog nestručnog. Nejednakost u očekivanju se može dozvoliti samo ako bi njeno smanjivanje dovelo radničku klasu u još gori položaj. Može se pretpostaviti iz dodatka drugog principa, koji se odnosi na otvorenost položaja, i iz principa slobode uopšte, da veća očekivanja koja se dozvoljavaju preduzetnicima podstiču ih da čine ono što povećava izgleda radničke klase. Njihovi bolji izgledi djeluju kao podsticaj, tako da ekonomski proces postaje efikasniji, ubrzava se uvođenje inovacija, itd. Ja neću razmatrati u kojoj su mjeri ove stvari tačne. Poenta je da neki sličan dokaz mora da se koristi ako ove nejednakosti treba da budu zadovoljene principom razlike.

Učiniću nekoliko napomena o ovom principu. Prije svega, prilikom njegove primjene treba razlikovati dva slučaja. Prvi je onaj slučaj u kome se očekivanja onih koji su u najlošijem položaju zaista i maksimalizuju (naravno, pod pomenutim ograničenjima). Nikakve

promjene u očekivanjima onih koji su u boljem položaju ne mogu da poboljšaju stanje onih koji su u najgorem položaju. Najbolje uređenje postaje ono koje ću ja nazvati pravednom shemom. Drugi slučaj je onaj u kome očekivanja svih onih koji su u boljem položaju bar doprinose dobrobiti onih sa manje sreće. To jest, ako bi se njihova očekivanja umanjila, izgledi onih u najgorem položaju bi se takođe pogoršali. Ipak, time maksimum još nije postignut. Čak i viša očekivanja onih u boljem položaju povećala bi očekivanja onih u najnižem položaju. Takva shema je, reći ću, u cjelini pravedna, ali nije najbolje pravedno uređenje. Shema je nepravedna kada su viša očekivanja, jedno ili više njih, pretjerana. Ako bi se ova očekivanja umanjila, situacija onih u najnepovoljnijem položaju bi se popravila. Koliko je neko uređenje nepravedno zavisi od toga u kojoj su mjeri pretjerana viša očekivanja i u kojoj mjeri zavise od prekršaja drugih principa pravde, na primjer, nepristrasne jednakosti mogućnosti; ali, ja neću pokušavati da izmjerim stepene nepravde. Ono što treba ovdje napomenuti jeste da, dok je princip razlike, strogo govoreći, princip maksimalizacije, postoji značajna razlika između slučajeva koji ne postižu najbolje uređenje. Društvo treba da pokuša da izbjegne stanja u kojima su marginalni doprinosi onih koji su u boljem položaju negativni, pošto, pod uslovom da su druge stvari jednake, to je izgleda veći nedostatak nego neostvarenje najbolje sheme kada su ovi doprinosi pozitivni. Još veća razlika između klasa krši princip uzajamne dobrobiti kao i demokratsku jednakost (§ 17).

Sljedeća osobenost je ova. Vidjeli smo da sistem prirodne slobode i liberalno shvatanje idu dalje od principa efikasnosti, postavljanjem izvjesnih osnovnih ustanova i prepuštajući sve ostalo čistoj proceduralnoj pravdi. Demokratsko shvatanje smatra da dok se na čistu proceduralnu pravdu može pozivati bar u određenoj mjeri, način na koji prethodna tumačenja to čine i dalje suviše mnogo prepušta i prirodnim slučajnostima. Treba primijetiti da je princip razlike kompatibilan sa principom efikasnosti. Jer, kada je prvi u potpunosti zadovoljen, zaista je nemoguće da bilo kom reprezentativnom čovjeku bude bolje a da se drugome položaj ne pogorša, naime, reprezentativnom čovjeku u najlošijem položaju čija očekivanja treba da maksimalizujemo. Stoga se pravda definiše tako da bude saglasna sa efikasnošću, bar kad su dva principa savršeno zadovoljena. Naravno, ako je osnovna struktura nepravedna, ovi principi će ovlastiti promjene koje mogu da umanje očekivanja jednog broja onih koji su u boljem položaju; i stoga demokratsko shvatanje nije saglasno sa principom efikasnosti ako se uzme da ovaj princip znači da su dozvoljene samo one promjene koje poboljšavaju izgled svih. Pravda prethodi efikasnosti i zahtijeva neke promjene koje nijesu efikasne u ovom smislu. Konzistentnost postoji samo u tom smislu da je savršeno pravedna shema takođe i efikasna.

Sljedeće, možemo da razmotrimo i izvjesne teškoće u pogledu značenja principa razlike. Uzima se kao sigurno da, ako se princip zadovolji, svako od toga ima koristi. Očigledan smisao u kome je to tako, jeste da se položaj svakog čovjeka poboljšava u odnosu na početno uređenje jednakosti. Jasno je, međutim, da ništa ne zavisi od sposobnosti da utvrdimo ovo početno uređenje; zaista, koliko je ljudima dobro u ovoj situaciji ne igra bitnu ulogu u primjeni principa razlike. Mi jednostavno maksimalizujemo očekivanja onih u najlošijem položaju, pri čemu ih podvrgavamo ograničenjima koja se zahtijevaju. Sve dok je to poboljšanje za sve, kao što sam pretpostavio, procijenjeni dobiti u stanju hipotetičke jednakosti su nevažni, ako ih je uopšte i moguće utvrditi. Može, međutim, da postoji još jedan smisao po kome je svakome bolje kada se zadovolji princip razlike, bar kad učinimo izvjesne pretpostavke. Pretpostavimo da su nejednakosti u očekivanjima lančano povezane: to jest, ako neka dobrobit ima za posljedicu da poveća očekivanja onih koji su na najnižem položaju, ona povećava očekivanja svih čiji se položaji nalaze između. Na primjer, ako veća očekivanja preduzetnika donose dobit nestručnom radniku, ona donose dobit i polustručnom. Zapazimo da lančana povezanost ništa ne kaže o slučaju kad oni u najnepovoljnijem položaju ne ostvaruju dobitak, tako da ne znači da su sva dejstva uzajamno povezana. Pretpostavimo, dalje, da su očekivanja tijesno povezana, što znači, da je nemoguće povećati ili smanjiti očekivanja bilo kog reprezentativnog čovjeka, a da se pri tom ne poveća ili ne smanji očekivanje svakog drugog reprezentativnog čovjeka, posebno onog u najnepovoljnijem položaju. Ne postoji labava spojenost, da se tako izrazimo, u načinu na koji su očekivanja povezana. Dakle, pod ovim pretpostavkama, postoji smisao po kom svako ima koristi kada je princip razlike zadovoljen. Jer, reprezentativni čovjek koji je u boljem položaju dobija u bilo kom dvosmjernom poređenju iz ponuđenih pogodnosti, a čovjek koji je u najlošijem položaju dobija iz doprinosa koje ove nejednakosti stvaraju. Naravno, ovi uslovi ne moraju da važe. Ali, u tom slučaju, oni koji su u boljem položaju ne bi trebalo da posjeduju pravo zabrane u odnosu na dobiti koje mogu da steknu oni koji su u najgorem položaju. Mi stalno treba da maksimalizujemo očekivanja onih koji su u najlošijem položaju. (Vidjeti raspravljanje o lančanoj povezanosti koje sljedi.)

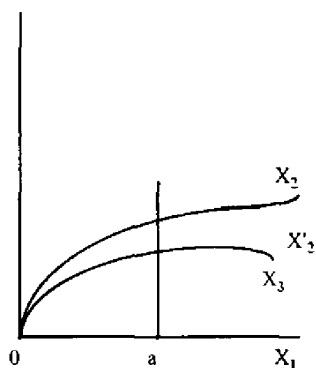
Lančana povezanost

Pretpostavimo, radi jednostavnosti, da postoje tri reprezentativna čovjeka. Neka X_1 bude u najboljem položaju, X_3 u najlošijem, a X_2 u položaju između ova dva. Neka su očekivanja X_i označena na hori-

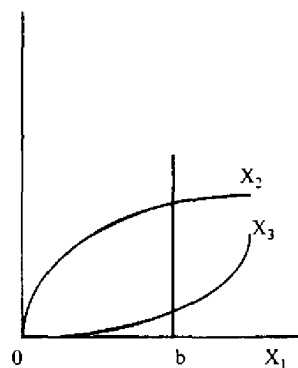
zontalnoj osi, očekivanja X_2 i X_3 na vertikalnoj osi. Krive koje pokazuju doprinos grupe onih koji su u najboljem položaju u odnosu na druge grupe počinje od koordinatnog početka kao od hipotetičnog položaja jednakosti. Štaviše, postoji i najveći mogući dobitak koji je dozvoljen onima u najpovoljnijem položaju, pod pretpostavkom, čak i kad bi toliku dobit dozvolio princip razlike, da bi nepravedne posljedice po politički sistem, ili neke slične, bile isključene prioritetom slobode.

Princip razlike odabira tačku u kojoj kriva X_3 dostiže svoj maksimum, na primjer, tačku a na Slici 9.

Lančana povezanost znači da u bilo kojoj tački u kojoj kriva X_3 raste udesno, kriva X_2 također raste, kao odsječcima ulijevo od tačaka a i b , na slikama 9 i 10. Lančana povezanost ne kaže ništa o slučaju kad kriva X_3 opada nadesno, kao u odsječku koji je desno od tačke a , na Slici 9. Kriva X_2 može ili da raste ili da opada (kao što pokazuje isprekidana linija X_2'). Lančane povezanosti nema udesno od b , na Slici 10.

Slika 9

Slika 10

Odsječci u kojima i X_2 i X_3 krive rastu definišu odsječke pozitivnih doprinosa. Što se ide više udesno povećava se prosječno očekivanje (prosječna korist, ako se korist mjeri očekivanjima) i zadovoljavanja se, isto tako, princip efikasnosti kao kriterijum promjene, to jest, tačke udesno poboljšavaju svačiju situaciju.

Na Slici 9 prosječna očekivanja mogu da rastu i iza tačke a , mada očekivanja onih koji su u najnepovoljnijem položaju opadaju. (Ovo zavisi od udjela različitih grupa.) Principom razlike se isključuje ovo i bira se tačka a .

Neprekidnost znači da ne postoje ravni djelovi krivih X_2 i X_3 . U svakoj tački obje krive ili rastu ili opadaju. Sve ovdje prikazane krive su neprekidne.

Ja neću ispitivati koliko je vjerovatno da se lančana povezanost i neprekidnost održe. Princip razlike zavisi od toga da li su ovi odnosi zadovoljeni. Ipak, kad se doprinosi onih sa više povoljnih položaja generalno šire kroz čitavo društvo, i ako nijesu ograničeni na pojedine sektore, izgleda nam uvjerljivo da ako oni u najnepovoljnijem položaju imaju koristi, korist imaju i oni između. Štaviše, širokom rasprostranjenju koristi pogoduju dvije karakteristike ustanova, na što ukazuje osnovna struktura: prvo, one su ustanovljene da unaprijede izvjesne temeljne interese koji su zajednički svima i, drugo, poslovi i položaji su otvoreni. Tako, izgleda vjerovatno da ako vlast i moći zakonodavaca i sudija, recimo, poboljšavaju situaciju onih koji su u najlošijem položaju, onda oni poboljšavaju i situaciju građana uopšte. Lančana povezanost često može da postoji, pod uslovom da su ostali principi pravde ispunjeni. Ako je to tako, možemo onda primijetiti da u oblasti pozitivnih doprinosa (područja u kojima dobiti svih onih koji su u najpovoljnijem položaju uvećavaju izgleda onih koji su u najnepovoljnijem položaju), svako kretanje prema savršeno pravednom uređenju poboljšava svačija očekivanja. Pod ovim okolnostima princip razlike ima donekle slične praktične posljedice kao i principi efikasnosti i prosječne korisnosti (ako se korisnost mjeri primarnim dobrima). Naravno, ako lančana povezanost rijetko važi, ova sličnost je bez značaja. Ali, izgleda vjerovatno da se unutar pravedne društvene sheme često javlja opšte rasprostiranje dobiti.

Postoji još jedna teškoća. Neprekidnost se pretpostavlja da bi se pojednostavilo izlaganje principa razlike. Lako je zamislivo, bez obzira koliko je to vjerovatno ili značajno u praksi, da na one koji su u najnepovoljnijem položaju ni na koji način ne utiču neke promjene u očekivanjima onih u najpovoljnijem položaju iako ove promjene koriste drugima. U ovakvoj vrsti slučaja neprekidnost nije zadovoljena, pa da bismo obuhvatili i ovo stanje mi možemo da iskažemo opštiji princip na sljedeći način: u osnovnoj strukturi sa n relevantnih predstavnika, prvo maksimalizuj dobrobit najlošije stojećeg reprezentativnog čovjeka; drugo, za jednaku dobrobit najlošije stojećeg predstavnika maksimalizuj dobrobit drugog najlošije stojećeg reprezentativnog čovjeka, i tako dalje, do posljednjeg slučaja koji je, za jednaku dobrobit svih prethodnih $n-1$ predstavnika, maksimalizuj dobrobit najbolje stojećeg reprezentativnog čovjeka. Možemo smatrati da je ovo leksički princip razlike¹³. Mislim, ipak, da nije vjerovatno da će ovaj princip

¹³ Vidjeti o ovome: Sen, *Collective Choice and Social Welfare*, str. 138 napomena.

biti relevantan za stvarne slučajeve, jer ako je značajno kad je veća moguća korist onima koji su u boljem položaju, sigurno je da će postojati neki način da se isto tako poboljša stanje onih koji su u najmanje povoljnom položaju. Opšti zakoni koji upravljaju ustanovama osnovne strukture osiguravaju da se neće javiti slučajevi koji zahtijevaju leksički princip. Tako ću ja uvijek koristiti princip razlike u jednostavnijem obliku, pa je tako rezultat posljednjih nekoliko odjeljaka da drugi princip ima sljedeći oblik:

Društvene i ekonomske nejednakosti treba da se uredi tako da su u isto vrijeme (a) od najveće očekivane dobrobiti za one koji su u najmanje povoljnom položaju i (b) da su vezane za poslove i položaje koji su otvoreni za sve pod uslovima nepristrasne jednakosti mogućnosti.

Najzad, bilješka o terminologiji. Ekonomisti bi mogli poželjeti da se pozovu na princip razlike kao na maksimin kriterijum, ali ja brižljivo izbjegavam ovaj naziv iz nekoliko razloga. Maksimim kriterijum se generalno shvata kao pravilo za izbor u uslovima velike neizvjesnosti (§ 26), dok je princip razlike princip pravde. Nepoželjno je upotrebljavati isti naziv za dvije tako različite stvari. Princip razlike je poseban kriterijum: on se prvenstveno primjenjuje na osnovnu strukturu društva preko reprezentativnih osoba čija očekivanja treba da budu procijenjena preko pokazatelja primarnih dobara (§ 15). Pored toga, nazivanje principa razlike maksimin kriterijum moglo bi da pogrešno navede na misao da se glavni argument za ovaj princip iz prvobitnog položaja izvodi iz pretpostavke vrlo velike odbojnosti prema riziku. Uistinu, postoji veza između principa razlike i takve pretpostavke, ali ekstremni stavovi prema riziku nijesu postulirani (§ 28); u svakom slučaju, postoji mnogo razloga u prilog principa razlike u kojima averzija prema riziku uopšte ne igra nikakvu ulogu. Zato je najbolje upotrebljavati izraz „maksimin kriterijum“ isključivo za pravilo izbora u stanju neizvjesnosti.

14. NEPRISTRASNA JEDNAKOST MOGUĆNOSTI

I ČISTA PROCEDURALNA PRAVDA

Želim sada da protumačim drugi dio drugog principa, koji ubuduće treba shvatiti kao liberalni princip nepristrasne jednakosti mogućnosti. On ne smije, dakle, da se pobrkava sa pojmom zvanja otvorenih za darovite; ne smije ni da se zaboravi da su, pošto je on povezan sa principom razlike, njegove posljedice potpuno različite od liberalne interpretacije dva principa uzeta zajedno. Ja ću posebno pokušati

da dalje (§ 17) pokažem da ovaj princip nije podložan primjedbi da - vodi ka meritokratskom društvu. Ovdje želim da razmotrim nekoliko drugih pitanja, posebno njegov odnos prema ideji čiste proceduralne pravde.

Doduše, prvo treba zapaziti da razlog za zahtijevanje otvorenosti položaja nije isključivo, ili čak primarno, zahtjev za efikasnošću. Ne tvrdim da službe moraju biti otvorene ako stvarno svako treba da ima koristi od nekog uređenja. Jer, moguće je poboljšati svačiju situaciju tako što bi se dodijelile izvjesne moći i dobrobiti nekim položajima, uprkos činjenici da je pristup određenim grupama isključen. Mada je pristup ograničen, možda ove službe mogu i pored toga da privuku izvrsno darovitog i podstaknu bolje ostvarenje. Međutim, princip otvorenosti položaja to zabranjuje. On izražava uvjerenje da ako neki položaji nijesu otvoreni na osnovi koja je nepristrasna za sve, oni koji su isključeni bili bi u pravu da se osjećaju kao nepravedno tretirani čak i kad bi imali koristi od većeg napora onih kojima bi bilo dozvoljeno da ih zauzmu. Njihovi prigovori bi bili opravdani ne samo zato što bi oni bili isključeni iz određenih spoljašnjih nagrada vezanih za službu, nego i zato što su lišeni iskustva samoostvarenja koje proističe iz stručnog i predanog vršenja društvenih dužnosti. Oni bi bili lišeni jednog od glavnih oblika ljudskog dobra.

Već sam rekao da je osnovna struktura primarni predmet pravde. Naravno, bilo koja etička teorija priznaje značaj osnovne strukture kao predmeta pravde, međutim, ne cijene sve teorije ovaj značaj na isti način. U pravdi kao nepristrasnosti društvo se tumači kao kooperativni poduhvat čiji je cilj uzajamna dobit. Osnovna struktura je javni sistem pravila koji definiše shemu aktivnosti koje vode ljude ka zajedničkom djelovanju kako bi proizveli veću sumu dobrobiti i dodijelili svakome određene priznate zahtjeve za udio u prihodima. Ono što pojedinac čini zavisi od toga šta javna pravila kažu da je njegovo pravo, a na šta on ima pravo zavisi od toga šta on čini. Do raspodjele koja proishodi dolazi se uvažavanjem zahtjeva koji su određeni onim što osobe preduzimaju u svjetlu ovih legitimnih očekivanja.

Ova razmatranja nagovještavaju ideju da se pitanje udjela u raspodjeli tretira kao stvar čiste proceduralne pravde¹⁴. Intuitivna ideja je da se društveni sistem izgradi tako da je rezultat pravedan, ma kakav bio, bar sve dok je unutar određenih okvira. Pojam čiste proceduralne pravde najbolje se može razumjeti upoređenjem sa savršenom i nesa-

¹⁴ Za opšte razmatranje proceduralne pravde vidjeti: Brian Barry, *Political Argument* (London, Routledge and Kegan Paul, 1965) gl. VI. O problemu nepristrasne podjele vidjeti: R. D. Luce and Howard Raiffa, *Games and Decisions* (New York, John Wiley and Sons, Inc., 1957), str. 363-368; i Hugo Steinhaus, „The Problem of Fair Division“, *Econometrica*, vol. 16 (1948).

vršenom proceduralnom pravdom. Da bi se ilustrovala prva, razmotrimo najprostiji slučaj nepristrasne podjele. Jedan broj ljudi treba da podijeli kolač: pod pretpostavkom da je nepristrasna podjela jednaka podjela, koji će postupak, ako takav postoji, dati ovaj rezultat? Ako tehnička pitanja ostavim po strani, očigledno rješenje je da jedan čovjek podijeli kolač i da dobije posljednje parče, a da se drugima dozvoli da svoje komade izaberu prije njega. On će podijeliti kolač na jednake djelove, pošto na taj način sebi obezbjeđuje najveći mogući dio. Ovaj primjer ilustruje dvije karakteristične osobine savršene proceduralne pravde. Prvo, postoji nezavisni kriterijum za ono što je nepristrasna podjela, kriterijum koji je definisan odvojeno i prije postupka koji treba da se slijedi. I drugo, moguće je smisliti postupak koji sigurno pruža željeni rezultat. Naravno, ovdje su učinjene određene pretpostavke, kao što je ona da čovjek koji je izabran može da podijeli kolač na jednake djelove, da želi da dobije najveće moguće parče itd. Ali, možemo da zanemarimo ove detalje. Bitna stvar je da postoji nezavisni standard za odlučivanje o tome koji je rezultat pravedan i garantovana procedura koja do njega dovodi. Dovoljno je jasno da je savršena proceduralna pravda rijetka, ako ne i nemoguća, u slučajevima koji su od većeg praktičnog interesa.

Nesavršena proceduralna pravda ilustruje se krivičnim suđenjem. Željeni rezultat je da optuženi bude oglašen krivim ako i samo ako je on počinio prestup za koji je okrivljen. Sudski postupak je uobičajen tako da istraži i ustanovi istinu u toj stvari. Ali, izgleda da je nemoguće izumjeti pravna pravila tako da ona uvijek vode do ispravnog rezultata. Teorija suđenja ispituje koji postupci i pravila o utvrđivanju dokazne građe, i slično, su najbolje sračunati da ostvare ovaj cilj dosljedno drugim ciljevima prava. Može se razumno očekivati da će različiti načini saslušanja slučajeva u različitim okolnostima omogućiti ispravne presude, ako ne uvijek, ali bar najčešće. Suđenje je, dakle, primjer nesavršene proceduralne pravde. I kad se zakon pažljivo slijedi, a postupak sprovede nepristrasno i ispravno, može se doći do pogrešne presude. Nevin čovjek može biti oglašen krivim, krivac može biti oslobođen. U takvim slučajevima govorimo o pogrešnoj presudi: nepravda ne proizlazi jednostavno iz ljudske greške, nego iz slučajne kombinacije okolnosti koja onemogućava postizanje svrhe pravnih pravila. Karakteristična oznaka nesavršene proceduralne pravde sastoji se u tome što i ako postoji nezavisni kriterijum za ispravan ishod, ne postoji izvediva procedura koja neizostavno dovodi do njega.

Nasuprot tome, čista proceduralna pravda se postiže kada ne postoji nezavisni kriterijum za ispravan rezultat: umjesto toga postoji ispravna ili nepristrasna procedura tako da je ishod na sličan način ispravan ili nepristrasan, kakav god bio, pod uslovom da je postupak is-

pravno sproveden. Ovu situaciju ilustruje kockanje. Ako jedan broj osoba učestvuje u nizu nepristrasnih opklada, raspodjela novca nakon posljednje opklade je nepristrasna ili bar nije pristrasna, bez obzira na to kakva je raspodjela. Pretpostavljam da su nepristrasne opklade one kod kojih postoji nulto očekivanje dobitka, gdje se u opklade stupa dobrovoljno, kod kojih niko ne vara, itd. Postupak klađenja je nepristrasan i slobodan da se u njega stupi pod uslovima koji su nepristrasni. Na taj način temeljne okolnosti definišu nepristrasni postupak. Bilo koja raspodjela novca, do koga se dolazi sabiranjem početnih uloga svih pojedinaca, mogla bi da rezultira iz niza nepristrasnih opklada. U ovom smislu, sve posebne raspodjele su jednako nepristrasne. Osobnost čiste proceduralne pravde je u tome da procedura za određivanje pravednog rezultata može stvarno da se izvrši; jer, u ovim slučajevima ne postoji nezavisni kriterijum na koji se poziva i pomoću koga se za određeni ishod zna da je pravedan. Jasno je da ne možemo reći da je posebno stanje pravedno zato što se do njega moglo doći slijedenjem nepristrasne procedure. Time bi bilo suviše mnogo dopušteno. Bilo bi dopušteno da se kaže da je skoro svaka raspodjela dobara pravedna, ili nepristrasna, zato što bi do nje moglo da dođe kao do rezultata nepristrasnog kockanja. Ono što krajnji rezultat opklade čini nepristrasnim, ili takvim da nije pristrasan, je to što je nastao poslije niza nepristrasnih kockanja. Nepristrasna procedura prenosi svoju nepristrasnost na ishod samo kada je stvarno izvršena.

Prema tome, da bismo primijenili pojam čiste proceduralne pravde na udjele u raspodjeli nužno je uspostaviti i nepristrasno primijeniti pravedni sistem ustanova. Samo na osnovu pravedne osnovne strukture, uključujući pravedan politički ustav i pravedno uređenje ekonomskih i društvenih ustanova, može se reći da postoji potrebna pravedna procedura. U drugom dijelu ja ću opisati osnovnu strukturu koja ima neophodne osobine (§ 43).

Uloga principa nepristrasne mogućnosti je da obezbijedi da sistem saradnje bude u skladu sa čistom proceduralnom pravdom. Sve dok on nije zadovoljen, distributivna pravda ne može da se ostavi da se stara o sebi, čak ni u ograničenoj oblasti. Praktična prednost čiste proceduralne pravde je, dakle, u tome što nije više nužno da se vodi računa o beskrajnim različitostima okolnosti i promjenama relativnih položaja određenih osoba. Izbjegava se problem definisanja principa pomoću kojih bi se savladavale poteškoće zbog ogromnih složenosti koje bi se javile ako bi takvi detalji bili značajni. Pogreška je usmjeriti pažnju na promjenljive relativne položaje pojedinaca i zahtijevati da svaka promjena, shvaćena kao pojedinačna izolovana transakcija, bude po sebi pravedna. Potrebno je da se procijeni uređenje osnovne strukture, i to sa opšte tačke gledišta. Sve dok nijesmo spremni da je

kritikujemo sa stanovišta relevantnog reprezentativnog čovjeka u nekom posebnom položaju, mi i nemamo razloga da njome budemo nezadovoljni. Na taj način prihvatanje dva principa zahtijeva i saglasnost da se odbace kao nevažne za stvar socijalne pravde, većina informacija i mnoge složenosti svakodnevnog života.

U čistoj proceduralnoj pravdi, dakle, raspodjela dobrobiti se ne procjenjuje prije svega tako što se zalih dostupnih dobiti upoređuje sa datim željama i potrebama poznatih pojedinaca. Dodjeljivanje proizvedenih stvari odvija se u skladu sa javnim sistemom pravila, a ovaj sistem određuje šta je proizvedeno, koliko je proizvedeno, i kojim sredstvima. On takođe određuje legitimne zahtjeve čije uvažavanje omogućava konačnu raspodjelu. Stoga se, kod ove vrste proceduralne pravde, ispravnost raspodjele zasniva na pravednosti sheme saradnje iz koje nastaje i na uslišavanju zahtjeva pojedinaca koji su u nju uključeni. Raspodjela se ne može procjenjivati izolovano od sistema čiji je rezultat, ili od toga šta su pojedinci uradili u dobroj vjeri u svjetlu ustanovljenih očekivanja. Ako se apstraktno postavi pitanje da li je neka raspodjela date količine stvari određenim pojedincima sa poznatim željama i vrijednostima bolja od druge, onda jednostavno ne postoji odgovor na ovo pitanje. Shvatanje dva principa ne tumači primarni problem distributivne pravde kao princip alokativne pravde.

Nasuprot tome, alokativna pravda se primjenjuje na datu količinu dobara kada ih treba podijeliti između određenih pojedinaca, sa poznatim željama i potrebama. Količina koju treba dodijeliti nije proizvod ovih pojedinaca, niti se oni nalaze u bilo kakvim postojećim odnosima saradnje. Pošto ne postoje prethodni zahtjevi prema stvarima koje treba raspodijeliti, prirodno je da se one podijele prema željama i potrebama, ili da se čak to učini u skladu sa maksimalnom ukupnom ravnotežom zadovoljstva. Pravda postaje neka vrsta efikasnosti, sve dok se ne da prednost jednakosti. Uopšteno na odgovarajući način, alokativno shvatanje vodi klasičnom utilitarističkom stanovištu. Jer, kako smo vidjeli, ovo učenje izjednačava pravdu sa benevolentnošću nepristrasnog posmatrača, a ovo drugo, sa svoje strane, u najefikasniju konstrukciju ustanova za ostvarivanje najveće ravnoteže zadovoljstva. Ovdje treba istaći da utilitarizam ne tumači osnovnu strukturu kao shemu čiste proceduralne pravde. Bar u načelu, utilitarista ima nezavisni standard za procjenjivanje svih raspodjela, naime, da li se njima postigne najviši nivo čistog zadovoljstva. U njegovoj teoriji, ustanove su manje ili više nesavršena uređenja za ostvarenje ovog cilja. Stoga, prema postojećim željama i vrednovanjima, i razvojjima koje će u budućnosti one da dopuste, cilj državnika je da uspostavi one društvene sheme koje će se u najvećoj mjeri približiti već specifikovanom cilju. Pošto su ova uređenja podložna neizbježnim ograni-

čenjima i preprekama svakodnevnog života, osnovna struktura je slučaj nesavršene proceduralne pravde.

Za sada ću pretpostaviti da su dva dijela drugog principa leksički uređena. Tako imamo jedan leksički niz unutar drugog. Prednost posebnog shvatanja je u tome što ono ima sasvim određen oblik i što navodi da se izvjesna pitanja istraže, na primjer, pod kojim pretpostavkama bi, ako bi uopšte pod nekim, bilo izabrano leksičko uređivanje. Našem ispitivanju je dat poseban pravac i ono više nije ograničeno na opštosti. Naravno, ovo shvatanje o udjelima u raspodjeli je očigledno veliko pojednostavljivanje. Ono je zamišljeno da karakteriše, na jasan način, osnovnu strukturu koja se koristi idejom čiste proceduralne pravde. Ali, svejedno, mi treba da pokušamo da pronađemo jednostavne pojmove od kojih se može sastaviti razumno shvatanje pravde. Pojmovi osnovne strukture, vela neznanja, leksičkog poretka, najmanje povoljnog položaja, kao i čiste proceduralne pravde su svi primjeri toga. Uzeti sami za sebe, ni za jedan od njih ne bi se moglo očekivati da bude djelotvoran, ali ako se na odgovarajući način sastave mogu da posluže dovoljno dobro. Isuviše je pretpostaviti da za sve ili čak za većinu moralnih problema postoji razumno rješenje. Možda se samo na neke može zadovoljavajuće odgovoriti. U svakom slučaju, društvena mudrost u oblikovanju ustanova sastoji se u tome što u njima ne nastaju često teško savladive teškoće i u prihvatanju potrebe za jasnim i jednostavnim principima.

15. PRIMARNA DRUŠTVENA DOBRA KAO OSNOV ZA OČEKIVANJA

Toliko, dakle, za sažeto izlaganje i objašnjenje dva principa pravde i proceduralnog shvatanja koje oni izražavaju. U poglavljima koja slijede ja ću iznijeti dalje detalje opisujući uređenje ustanova kojima se ostvaruje ovo shvatanje. Za sada, međutim, moramo da se suočimo sa nekoliko prethodnih predmeta. Počecu razmatranjem očekivanja i načina na koji ona mogu da se ocjenjuju.

Značaj ovog pitanja može da se istakne njegovim upoređenjem sa utilitarizmom. Primijenjeno na osnovnu strukturu ovo gledište zahtijeva od nas da maksimalizujemo algebarski zbir očekivanih koristi koje se odnose na sve odgovarajuće položaje. (Klasični princip procjenjuje ova očekivanja preko broja lica koja se nalaze u ovim položajima, princip prosjeka izražen pomoću razlomka broja osoba.) Ostavljajući za sljedeći odjeljak pitanje u pogledu koga se definiše odgovarajući položaj, jasno je da utilitarizam pretpostavlja neku dovoljno

tačnu mjeru koristi. Ne samo da je nužno da se za svaku reprezentativnu osobu ima kardinalna mjera, nego se pretpostavlja i neki metod dovođenja u korelaciju skala različitih osoba, ako treba reći da dobici jednih pretežu nad gubicima drugih. Nerazumno je da se zahtijeva velika preciznost, pa ipak ove procjene ne mogu da se prepuste našoj slobodnoj intuiciji. Štaviše, one mogu biti zasnovane na etičkim i drugim pojmovima, da ne pominjemo sklonost i sopstveni interes, koji dovode u pitanje njihovu valjanost. Jednostavno zato što mi u stvari vršimo ono što se zove upoređivanje dobiti među različitim osobama, ne znači da mi shvatamo osnov ovih poređenja ili da treba da ih prihvatimo kao valjana. Da bi se te stvari razriješile treba da objasnimo ove sudove, da iznesemo kriterijume na kojima se zasnivaju (§ 49). Za pitanja društvene pravde mi treba da pokušamo da pronađemo neke objektivne osnove za ova upoređivanja, takve osnove koje ljudi mogu da priznaju i sa kojima mogu da se saglase. Vjerujem da stvarni prigovor utilitarizmu leži na drugom mjestu. Čak i kad bi se izvela poređenja između različitih osoba, ova poređenja moraju da odslikaju vrijednosti koje ima smisla slijediti. Spor o poređenjima između različitih osoba teži da zamagli pravo pitanje, naime, da li na prvom mjestu treba maksimalizovati ukupnu (ili prosječnu) sreću.

Princip razlike pokušava da ustanovi objektivne osnove za poređenja među različitim osobama na dva načina. Prije svega, sve dok možemo da odredimo reprezentativnog čovjeka u najnepovoljnijem položaju, samo se redni sudovi o dobiti za to zahtijevaju. Mi znamo sa kog položaja društveni sistem treba da se prosuđuje. Nema značaja koliko je ovom reprezentativnom čovjeku lošije od drugih. Dalje teškoće kardinalnog mjerenja se ne javljaju pošto druga poređenja među osobama nijesu nužna. Princip razlike, dakle, zahtijeva manje od naših sudova o dobiti. Nikada ne moramo da izračunavamo zbir dobiti što bi uključilo kardinalnu mjeru. Dok se kvalitativna poređenja među osobama vrše da bi se utvrdio najniži položaj, za sve ostalo su dovoljni redni sudovi o jednom reprezentativnom čovjeku.

Drugo, princip razlike uvodi pojednostavljenje u osnovu poređenja među osobama. Ova poređenja se vrše u uslovima očekivanja primarnih društvenih dobara. U stvari, ja određujem ova očekivanja jednostavno kao pokazatelj ovih dobara koja reprezentativni pojedinac može da očekuje. Očekivanja jednog čovjeka su veća od očekivanja drugog ukoliko je ovaj pokazatelj za nekog u njegovom položaju veći. Ali, primarna dobra su, kao što sam već pomenuo, stvari za koje se pretpostavlja da ih racionalni čovjek želi, bez obzira na to šta još drugo želi. Bez obzira na to kakvi su detalji racionalnog plana pojedinca, pretpostavlja se da postoje razne stvari koje bi on želio da ima prije u većoj nego u manjoj mjeri. Sa više ovih dobara ljudima

obično može da se obezbijedi veći uspjeh u ostvarenju njihovih namjera i u unapređenju njihovih ciljeva, kakvi god bili ti ciljevi. Primarna društvena dobra, razvrstana u širokim kategorijama, su prava, slobode i mogućnosti, i prihod i bogatstvo. (Veoma važno primarno dobro je osjećaj sopstvene vrijednosti; ali iz razloga jednostavnosti ja ga ostavljam po strani za mnogo kasnije razmatranje, § 67.) Izgleda očigledno da se ove stvari uglavnom uklapaju u opis primarnih dobara. One su društvena dobra, posmatrano s gledišta njihove povezanosti sa osnovnom strukturom; slobode i mogućnosti su određene pravilima osnovnih ustanova, a raspodjela prihoda i bogatstva je njima uređena.

Usvojena teorija dobra radi objašnjenja primarnih dobara biće izložena potpunije u poglavlju VII. Ona je poznata, još od Aristotela, a slične njoj su prihvatili filozofi tako različiti u drugim pogledima kao što su Kant i Sidžvik. Ona nije predmet spora između ugovorne doktrine i utilitarizma. Osnovna ideja je da je dobro jedne osobe određeno onim što je za nju najracionalniji dugoročni životni plan pod razumno pogodnim okolnostima. Čovjek je srećan kada manje ili više uspješno ostvaruje ovaj plan. Ukratko rečeno, dobro je zadovoljenje racionalne želje. Treba, dakle, da pretpostavimo da svaki pojedinac ima racionalni životni plan, stvoren pod uslovima sa kojima se suočava. Ovaj plan je zamišljen da omogući harmonično zadovoljenje njegovih interesa. Djelatnosti u planu su tako raspoređene da raznovrsne želje mogu da se ostvaruju neometano. Do njega se dolazi odbacivanjem drugih planova koji ili imaju manje izgleda na uspjeh ili ne omogućavaju takvo uključivanje ostvarivanja ciljeva. Pri dostupnim alternativama, racionalni plan je onaj koji se ne može poboljšati; ne postoji ni jedan drugi plan koji bi, uzimajući sve u obzir, bio poželjniji.

Razmotrimo nekoliko teškoća. Jasno je da je jedan problem konstrukcija pokazatelja primarnih društvenih dobara. Pod pretpostavkom da su dva principa pravde poređana u nizu, ovaj je problem u velikoj mjeri pojednostavljen. Osnovne slobode su uvijek jednake i postoji nepristrasna jednakost mogućnosti; ne postoji potreba da se uravnotežavaju ove slobode i prava sa drugim vrijednostima. Primarna društvena dobra koja po svojoj raspodjeli variraju su prava i preimućstva vlasti, i prihod i bogatstvo. Međutim, teškoće nijesu toliko velike kako bi moglo da izgleda na prvi pogled zbog prirode principa razlike. Jedini problem sa pokazateljem koji nas se tiče je onaj povezan sa grupom koja je u najnepovoljnijem položaju. Primarna dobra koja uživaju drugi reprezentativni pojedinci podeljena su tako da povećaju ovaj pokazatelj koji je, svakako, podložan uobičajenim ograničenjima. Nije nužno da se detaljno utvrdi mjera za povoljnije položaje, sve dok smo sigurni da oni jesu bolji. Ali, često je ovo lako odrediti zato što oni uobičajeno imaju više od svakog primarnog dobra, koje je ne-

jednako raspoređeno. Ako znamo kako raspodjela dobara za one u boljem položaju utiče na očekivanja onih u najnepovoljnijem položaju, to je dovoljno. Problem sastavljanja pokazatelja uglavnom se svodi na odmjeravanje primarnih dobara za one u najgorem položaju. Pokušavamo da to učinimo preuzimajući tačku gledišta reprezentativnih pojedinaca iz ove grupe i postavljamo pitanje: koju bi kombinaciju primarnih društvenih dobara bilo racionalno da on želi više od bilo koje druge. Kada to činimo mi se, kao što je opšte priznato, oslanjamo na intuitivne procjene. Ali, ovo se ne može u potpunosti izbjeći.

Druga teškoća je ova. Može da se prigovori da očekivanja nika-ko ne treba da budu definisana kao pokazatelj primarnih dobara, već prije kao zadovoljstva koja se očekuju kada su planovi izvršeni upotrebom ovih dobara. Poslije svega, ljudi postaju srećni kroz ispunjenje ovih planova, i prema tome procjena očekivanja ne treba da se zasniva na raspoloživim sredstvima. Pravda kao nepristrasnost, međutim, ima drugačije gledište. Jer, ona ne traga šta je iza upotrebe prava i mogućnosti koje ljudi upotrebljavaju i koja su im dostupna, da bi izmjerila, a još manje maksimalizovala zadovoljstva koja postižu. Niti ona pokušava da vrednuje relativne zasluge različitih shvatanja dobra. Umjesto toga, pretpostavlja se da su članovi društva racionalne osobe, koje su sposobne da vlastito shvatanje dobra prilagode svojoj situaciji. Nije nužno da se upoređuje vrijednost shvatanja različitih osoba kad se jednom pretpostavi da su ona kompatibilna sa principima pravde. Svakome je obezbijedena jednaka sloboda da slijedi kakav god životni plan želi sve dok taj plan ne krši ono što pravda zahtijeva. Ljudi učestvuju u raspodjeli primarnih dobara po principu da neko može da ih ima više ako su ona stečena na načine koji poboljšavaju situaciju onih koji imaju manje. Jednom, kad se cjelokupno uređenje uspostavi i radi, ne postavljaju se pitanja o ukupnom zadovoljstvu ili savršenstvu.

Vrijedno je napomenuti da ovo tumačenje očekivanja predstavlja, u stvari, saglasnost da se uporede situacije ljudi isključivo upućivanjem na stvari za koje se pretpostavlja da su svima normalno potrebne da bi sproveli svoje planove. Ovo nam izgleda kao, u najvećoj mjeri, izvodiv način da se ustanovi javno priznata objektivna i zajednička mjera koju razumne osobe mogu da prihvate. Naprotiv, ne može postojati slična saglasnost o tome kako da se ocijeni sreća kad je određena, recimo, uspjehom ljudi u izvršenju njihovih racionalnih planova, a mnogo manje kad se zasniva na unutrašnjoj vrijednosti ovih planova. Zasnivanje očekivanja na primarnim dobrima je drugo sredstvo pojednostavljivanja. Želio bih usput da primijetim da su ova i druga pojednostavljivanja udružena sa nekom vrstom filozofskog objašnjenja, mada ovo nije strogo nužno. Teorijske pretpostavke, naravno, moraju da čine više, a ne samo da uprošćavaju; one moraju da

prepoznaju bitne elemente koji objašnjavaju činjenice koje želimo da razumijemo. Slično tome, djelovi teorije pravde moraju da predstavljaju osnovne moralne osobine društvene strukture, pa ako nam izgleda da su neke od njih ostale izostavljene, poželjno je da se uvjerimo da to nije slučaj. Ja ću pokušati da slijedim ovo pravilo. No, čak i tada, ispravnost teorije pravde se pokazuje koliko u njenim posljedicama toliko i u *prima facie* prihvatljivosti njenih premisa. Zaista, nekorisno ih je razdvajati, pa je stoga razmatranje institucionalnih pitanja, posebno u drugom dijelu, koje može izgledati na prvi pogled nefilozofsko, u stvari neizbježno.

16. ZNAČAJNI DRUŠTVENI POLOŽAJI

U primjeni dva principa pravde na osnovnu strukturu društva uzima se položaj određenih reprezentativnih pojedinaca i razmatra kako njima izgleda društveni sistem. Izgledi onih koji se nalaze u ovim situacijama određuju pogodno opšte stanovište. Ali, naravno, nijesu svi društveni položaji značajni. Jer, ne postoje samo farmeri, nego i farmeri koji proizvode mliječne proizvode, koji proizvode žitarice, koji rade na velikim zemljišnim površinama, i tako dalje, u beskonačnost za druga zanimanja i grupe. Ne možemo imati koherentnu i upotrebljivu teoriju ako moramo da uzmemo u obzir toliko mnoštvo položaja. Procjena toliko mnogo konkurentnih zahtjeva je nemoguća. Mi prema tome treba da identifikujemo izvjesne položaje kao osnovnije od drugih i kao one koji nam pružaju odgovarajuće stanovište za procjenjivanje društvenog sistema. Tako izbor ovih položaja postaje dio teorije pravde. Ipak, na osnovu kog principa oni treba da budu određeni?

Da bi se odgovorilo na ovo pitanje moramo imati na umu temeljni problem pravde i način na koji ga dva principa rješavaju. Primarni subjekt pravde je, kao što sam već naglasio, osnovna struktura društva. Razlog za ovo je da su njene posljedice tako duboke i sveprožimajuće i da postoje od rođenja. Ova struktura čini boljim određena početna mjesta od drugih, u raspodjeli dobiti iz društvene saradnje. Upravo ove nejednakosti treba da regulišu dva principa. Kada su ovi principi jednom zadovoljeni, drugim nejednakostima je dozvoljeno da se jave iz ljudskog voljnog djelanja u skladu sa principom slobodnog udruživanja. Zato su značajni društveni položaji, da se tako izrazimo, početna mjesta ispravno uopštena i skupljena. Izborom ovih položaja, kojima se određuje opšte gledište, slijedimo ideju da dva principa pokušavaju da ublaže proizvoljnost prirodnih slučajnosti i društvene sreće.